

УДК 811.111'42

ЩОДЕННИК ЯК ФОРМА ПСИХОНАРАТИВУ: ІДІОЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ДЖ. М. КУТЗЕЕ “IN THE HEART OF THE COUNTRY”)

Ізотова Н. П.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття має на меті розкрити специфіку семантики та функціонування щоденника як форми психонаративу, представленого у романі відомого південноафриканського письменника Дж. М. Кутзее “In the Heart of the Country”. Особлива увага приділена з'ясуванню природи психологізму, що вважається домінантною рисою постколоніального наративу.

Ключові слова: психологізм, психонаратив, ідіожанр, постколоніальний роман.

Изотова Н. П. Дневник как форма психонаратива: идиоганровые особенности (на материале романа Дж. М. Кутзее “In the Heart of the Country”). Целью данной статьи является раскрытие специфики семантики и функционирования дневника как формы психонаратива, представленного в романе известного южноафриканского писателя Дж. М. Кутзее “In the Heart of the Country”. Особое внимание уделено описанию природы психологизма, который является доминантной характеристикой постколониального нарратива.

Ключевые слова: психологизм, психонаратив, идиоганр, постколониальный роман.

Izotova N. P. Diary as a form of psychonarration: idioggenre features (a study of J. M. Coetzee's “In the Heart of the Country”). The article focuses on the specificity of semantics and functioning of a diary as a form of psychonarration in J. M. Coetzee's novel “In the Heart of the Country”, a prominent South African author. Special emphasis is placed on the nature of psychologism which is considered to be a pertinent feature of postcolonial narrative.

Key words: psychologism, psychonarration, idioggenre, postcolonial novel.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Посилений інтерес науковців до вивчення різноманітних типів наративів пояснюється, зокрема, їхньою властивістю передавати соціокультурний досвід людини, пов'язуючи його безпосередньо з життєвим контекстом особистості. Зазначена своєрідність оповідного тексту, в тому числі й художнього, актуалізує цілу низку питань, пов'язаних, насамперед, із встановленням зв'язків між власне подіями та їхньою (авто)інтерпретацією, зумовленою ступенем значимості певних подій для кожної людини.

У центрі уваги пропонованої розвідки знаходиться психонаратив, що розглядається нами з двох позицій. У вужчому розумінні психонаратив постає як певна наративна техніка, спрямована на зображення внутрішнього світу персонажа, його психологічного та емоційного стану, віддзеркалюючи у такий спосіб й індивідуально-авторську оцінку дійсності. У ширшому значенні психонаратив – це вербальне втілення ситуацій та подій, що розкривають внутрішній світ персонажа, тобто його різноманітні психологічні стани, дії, характеристики, що відбуваються у певних просторово-часових межах.

Мета статті полягає у встановленні специфіки семантики та функціонування психонаративу в романі відомого південноафриканського письменника Дж. М. Кутзее “In the Heart of the Country” (У серці країни), де формою текстової репрезентації психологічної оповіді є щоденник. Структура

та зміст статті визначається її **завданнями**: 1) описати властивості художнього психологізму, що є невід'ємною рисою творчості Дж. М. Кутзее; 2) охарактеризувати щоденник як літературний жанр; 4) окреслити індивідуально-авторські особливості втілення психонаративу в зазначеному творі; 3) розкрити семантику психонаративу в романі Дж. М. Кутзее "In the Heart of the Country"; 5) встановити своєрідність функціонування психонаративу в аналізованому романі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звернення до поняття психонаративу у контексті творів Дж. М. Кутзее не є випадковим, адже відмінною рисою постколоніальної літератури, до якої належить творчість Дж. М. Кутзее, визнається психологізм [13, 7; 15, 6; 16, 21]. Психологізм у художньому творі може розглядатися як родова ознака мистецтва слова, ознака художності; результат художньої творчості (відображення психології автора, персонажа, суспільства); та як естетичний принцип, що лежить в основі художньої творчості [8]. Психологізм пов'язаний з *досить повним, детальним та глибоким зображенням думок і переживань літературного персонажа за допомогою різноманітних засобів художньої літератури* [4].

Поняття "художній психологізм" уведено в науковий обіг Лідією Гінзбург. Під художнім психологізмом дослідниця розуміє "дослідження душевного життя людини в його протиріччях та глибинах" [2, 28]. Зародившись ще в епоху античності й середньовіччя, психологізм як літературне явище пройшов декілька етапів свого розвитку. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття психологізм значно змінює своє обличчя через розширення спектру чинників, що сприяють психологізації художнього твору. Наразі психологізм слугує не лише засобом художнього розкриття внутрішнього світу персонажа різноманітними мовними засобами, але й потужним сюжетотвірним та стилетвірним фактором [7, 39; 11].

Художня література кінця ХХ – початок ХХІ століття використовує увесь арсенал традиційних способів психологічного зображення подій та персонажів у художньому тексті, проте з певною нюансировкою. Основна тенденція розвитку психологізму літературного твору цього періоду полягає в тому, що на перший план виходять композиційні та наративні засоби і форми психологізації. Стилистичний потенціал художнього психологізму значно розширюється й завдяки модифікації традиційних жанрових форм.

Обраний у роботі ідіожанровий підхід до вивчення літературного твору передбачає не стільки аналіз закріплених за певним твором жанрових ознак та характеристик, скільки встановлення специфічних індивідуально-авторських жанротвірних тактик, їхній відбір, поєднання та використання. Жанр, таким чином, постає як індивідуально-авторський зразок жанру або "ідіожанр". А цілісність художнього твору, відповідно, досягається вже не лише жанровою специфікою, але й індивідуальним авторським стилем.

Виклад основного матеріалу. Роман Дж. М. Кутзее "In the Heart of the Country", що слугує матеріалом нашого дослідження, буквально пронизаний психологізмом, адже ті болючі питання, які порушує автор у творі, зокрема, самотність, сімейні, міжрасові, сексуальні відношення тощо, представлені крізь призму емоційного світу головної героїні.

Спираючись на класифікації форм психологізму в художній літературі [2, 297; 3], можна виокремити два способи втілення психонаративу в художньому творі: 1) зовнішній або непрямий, що передбачає вербальний опис зовнішніх виявів тих або інших психологічних станів персонажа (міміки, жестів, вчинків, рухів, особливостей мовлення тощо); 2) внутрішній або прямий: зображення відбувається шляхом саморозкриття, тобто сам герой розповідає про свій емоційний та психологічний стан. Текстовою формою реалізації такого психонаративу можуть слугувати внутрішній монолог, сон, сповідь, щоденник головного героя. Слід також виділити ще один спосіб реалізації психологізму, коли доступ до емоційної сфери персонажа читач отримує з прямих авторських коментарів та роздумів.

Для представлення подієвої канви роману "In the Heart of the Country" автор обирає психонаратив у формі щоденника. Композиційно твір складається з низки коротких щоденникових записів (загальною кількістю 266), що нагадують фотографії, або знімки

реальності, відбиті в голові головної героїні твору Магди, самотньої, незаміжньої жінки, яка мешкає разом зі своїм батьком та прислугою на віддаленій фермі у Кару.

Для постколоніальних творів важливості набувають такі властивості щоденника, як достовірність, інтимність, ліричність, емоційність та сповідальність [6; 9], адже вони дозволяють з позиції головного героя всебічно осмислити життєві явища, людські характери, історичні та соціальні реалії, що є надзвичайно актуальними в постколоніальній літературі. Щоденник є динамічною автохарактеристикою, що віддзеркалює значимі сторони життя людини, динамічний процес формування особистості [5, 15; 10, 26]. Можна сказати, що щоденник слугує автопсихологічною формою літератури.

Щоденники різняться один від одного за структурним та тематичним принципами, а останні, відповідно, визначають специфіку мовної репрезентації щоденникових записів. Так, у тематичному плані щоденники диференціюються залежно від того, що потрапляє в центр уваги автора: чи певні типи подій (побутові, світські, інтелектуальні), чи емоційні та/або психофізичні стани [12]. Згідно із твердженням М. Бахтіна, щоденники бувають сповідальними (орієнтовані на внутрішній світ, самозанурення, рефлексію персонажа) та біографічними (в основі яких лежить послідовний опис подій дня, з акцентом на побутовому, життєвому аспекті) [1, 130].

Структурними характеристиками щоденникових записів є фрагментарність, що виражається у безсистемній фіксації подій, вражень, емоцій і т. д., нелінійність, порушення причинно-наслідкових зв'язків [6; 9; 10, 51]. Просторово-часові особливості щоденникових записів визначаються звертанням не лише до теперішніх подій, але й до минулого та майбутнього.

В романі “In the Heart of the Country”, з одного боку, використано жанровий потенціал щоденника (його формальні та функціональні можливості), а з іншого – застосовано певні стилістичні модифікації, що відображають специфіку індивідуально-авторських трансформацій цього жанру.

Як певна оповідна техніка, психонаратив у романі “In the Heart of the Country” виконує дві ключові функції: бере участь у створенні образу персонажа та віддзеркалює ключову тематику постколоніальних творів: міжрасові відношення, різницю культур, насилля, модель “господар – слуга” [13, 24]. Отже, розглянемо своєрідність втілення психонаративу у цьому творі. Структурними елементами психонаративу пропонуємо вважати психологізовані контексти, тобто такі фрагменти художньої оповіді, які описують певний психологічний стан героя за допомогою емоційно маркованих лінгвістичних одиниць (мовних та композиційних).

Представлений з точки зору Магди, головної героїні роману, психонаратив в аналізованому романі постає як автонаратив. До основних рис такого викладу подій можна віднести суб'єктивність, достовірність, “ефект сповіді”, який впливає із суб'єктивного погляду на події (зображений світ обмежується свідомістю та світосприйняттям оповідача). Події, викладені з позиції головного героя, відтворюють його думки, дозволяють зазирнути в духовний світ персонажа, встановити внутрішню мотивацію його діям. Наприклад:

“I am a black widow in mourning for the uses I was never put to. All my life I have been left lying about, forgotten, dusty, like an old shoe, or when I have been used, used as a tool, to bring the house to order, to regiment the servants. But I have quite another sense of myself, glimmering tentatively somewhere in my inner darkness: myself as a sheath, as a matrix, as protectrix of a vacant inner space. I move through the world not as a knife blade cutting the wind, or as a tower with eyes, like my father, but as a hole, a hole with a body draped around it, the two spindly legs hanging loose at the bottom and the two bony arms flapping at the sides and the big head lolling on top”. (17, 44).

У наведеному психологізованому контексті Магда описує власне сприйняття самої себе. Психологічний стан відчаю та розчарування вербально представлений за допомогою емоційно забарвленої лексики: метафори (*I am a black widow in mourning*); низки художніх порівнянь (*like an old shoe; as a tool, to bring the house to order, to regiment the servants;*), в тому числі тих, що базуються на протиставленні (*not as a knife blade cutting the wind, but as a hole, a hole with*

a body draped around it,), метонімії (*the two spindly legs hanging loose at the bottom and the two bony arms flapping at the sides and the big head lolling on top*).

Іншою індивідуально-авторською особливістю втілення психонаративу в аналізованому романі є залучення техніки монтажу [14, 38]: твір ніби “зшитий” з окремих фрагментів, епізодів, подій, які то повторюються, то протиставляються, то взаємовиключають один одного. Це створює неоднозначність сприйняття та інтерпретації подій, викладених у творі, дозволяє читачеві мати різні/альтернативні версії однієї й тієї ж події, а також показує психологічну плутанину в думках головної героїні. Прикладом такого прийому можуть слугувати описані в романі дві різні версії смерті батька Магди:

*“My father lies on his back, naked, the fingers of his right hand twined in the fingers of her left, the jaw slack, the dark eyes closed on all their fire and lighting, a liquid rattle coming from the throat, the tired blind fish, cause of all my woe, lolling in his groin (would that it had been dragged out long ago with all its roots and bulbs!). **The axe sweeps up over my shoulder. All kinds of people have done it before me, wives, sons, lovers, heirs, rivals. I am not alone**”.* (17, 12).

*“The door of my father’s room is locked against me but the window is open, as ever. I have had enough, tonight, of listening of the sounds that other people make. Therefore it is necessary to act swiftly, without thinking, and, since I cannot plug my ears, to hum softly to myself. **I slide the barrel of the rifle between the curtains. Resting the stock on the windowsill I elevate the gun until it points very definitely toward the far ceiling of the room and, closing my eyes, pull the trigger**”.* (17, 66).

Текстове напруження, психологізм оповіді досягається в аналізованому творі завдяки переплетенню вигадки з реальністю, уявного з дійсним. Читач разом із головною героїнею ніби розривається між уявним та реальним світами. Наприклад, в одному зі своїх записів Магда уявляє, як слуга Хендрік в досить іронічному тоні розповідає своїй жінці про надзвичайно інтимні речі Магди:

*“He tells her about **my lonely life, my solitary walks, the things that I do when I think no one is looking, the way I talk to myself, the way my arms jerk. He parodies my cross gabble. Then he tells her of my fear of him, the harsh words I speak to keep him at a distance, the odour of fright he can smell floating of me. He tells her what I do by myself in bed. He tells her how I roam the house by night. He tells her what I need**”.* (17, 94).

Значущим для реалізації психологізму є нелінійність психооповіді. Свідомість персонажа спрямована одночасно у трьох векторах – теперішнє, минуле, майбутнє. Наприклад:

*“I grew up with the servants’ children. I spoke like one of them before I learned to speak like this. I played their stick and stone games before I knew I could have a dolls’ house with Father and Mother and Peter and Jane asleep in their own beds and clean clothes ready in the chest whose drawers slid in and out whole Nan the dog and Felix the cat snoozed before the kitchen coals. [...] How am I to endure **the ache** whatever it is **that is lost without a dream of a pristine age, tinged perhaps with violet of melancholy, and a myth of expulsion to interpret my ache to me?** [...] **My lost world** is a world of men, of cold nights, woodfire, gleaming eyes, and a long tale of dead heroes in a language I have not unlearned”.* (17, 7).

У цьому фрагменті психологічний стан головної героїні зображений за допомогою кінематографічної техніки ретроспекції (flashback). Магда, розмірковуючи про своє теперішнє життя, відчуває біль (*the ache*), розгубленість та спустошеність (*my lost world*), певну ностальгію за дитячими емоціями та відчуттями. Тому у боротьбі із самотністю Магда вимушена шукати друзів серед робітників на фермі.

Іншим прикладом нелінійної оповіді може слугувати проектування Магди свого майбутнього (вигаданого чи реального), зокрема фантазування щодо життя разом з батьком на фермі:

“Sometimes when I the weather is fine, as it is today, sunny but not too warm, I carry my father out of his room and seat him on the stoep, propped up with cushions in his old armchair, so that he can once again face out over the old acres, which he no longer sees, and be exposed to the birdsong,

which he had no longer hears. He sees and hears nothing, for all I know he tastes and smells nothing, and who can imagine what the touch of my skin on his is like?”. (13, 27).

Загалом роман складається з невеликої кількості подій, деякі з яких є парними [14, 42]. Наприклад, приїзд на ферму нової жінки батька Магди та приїзд маленької Анни; інтимні стосунки Хендріка з маленькою Анною та Магдою; Анна маленька та Хендрік від'їжджають з ферми, Анна та Якобс також залишають ферму. Тобто події мають не причинно-наслідковий характер, а відбуваються паралельно. Це створює певне психологічне напруження, а також показує як Магда сприймає реальність, що саме її хвилює.

Висновки і перспектива подальших досліджень. Таким чином, психонаратив, представлений в романі “In the Heart of the Country” (У серці країни) щоденниковою формою, характеризується фрагментарною, нелінійною природою, зображенням парних, паралельних подій, поєднанням реальних та вигаданих подій, рефлексивно-сповідальним ракурсом викладу подієвого змісту. Відбувається перехід від простої фіксації подій до їх скрупкульозного самоаналізу головною героїнею. Окрім того, специфічним для ідіожанру Дж. М. Кутзее є вплетення особистих переживань персонажа в історико-культурологічний контекст Південної Африки першої половини ХХ століття.

Перспективи подальших розвідок у напрямку вивчення психонаративу вбачаємо у розкритті специфіки втілення інших форм психонаративу у світлі ідіожанрового підходу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1975. – 504 с.
2. Гинзбург Л. Я. О психологической прозе / Л. Я. Гинзбург. – М. : INTRADA, 1999. – 415 с.
3. Гудонене В. Искусство психологического повествования (от Тургенева к Бунину) / В. Гудонене. – Вильнюс : Изд-во Вильн. гос. ун-та, 1998. – С. 8–11.
4. Есин А. Б. Психологизм русской классической литературы: книга для учителя / А. Б. Есин. – М. : Просвещение, 1988. – 17 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://thelib.ru/books/a_b_esin/psihologizm_russkoy_klassicheskoy_literatury.html
5. Егоров О. Русский литературный дневник XIX века. История и теория жанра / О. Егоров. – М. : Флинта ; Наука, 2011 – 177 с.
6. Зализняк А. Дневник: к определению жанра / А. Зализняк // Журнальный зал НЛЮ. – 2010. – № 106. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2010/106/za14.html>
7. Золотухина О. Б. Психологизм в литературе: пос. по спецк. для студ. / О. Б. Золотухина. – Гродно : ГрГУ, 2009. – 181 с.
8. Иезуитов А. Проблемы психологизма в литературе / А. Иезуитов // Проблемы психологизма в советской литературе. – Л. : Ленинград. отд-е ; Наука, 1970. – С. 38–40.
9. Михеев М. Ю. Дневник как эго-текст (Россия, XIX – XX) / М. Ю. Михеев. – М.: Водолей Publishers, 2007. – 264 с.
10. Николаичева С. С. “Дневниковый фрагмент” в структуре художественного произведения (на материале русской литературы 30-70 г. XIX): дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.01.01 “Русская литература”. – Нижний Новгород, 2014. – 174 с.
11. Проскурнин Б. М. Художественный психологизм до и после Фрейда (русский и зарубежный опыт) // Филологические заметки. – 2008. – №1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://philologicalstudies.org/dokumenti/2008/vol1/3/5.pdf>
12. Радзиевская Т. В. Некоторые наблюдения над функционально-семантическими и стилистическими особенностями дневников / Т. Радзиевская [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.rastko.rs/cms/files/books/49c9510902b2d>
13. Attridge D. Coetzee and the Ethics of Reading: Literature in the Event / D. Attridge. – Chicago : The University of Chicago Press, 2004. – 225 p.
14. Dynarowicz E. Narrative strategies in J. M. Coetzee’s *In the Heart of the Country*: commentary on (post)colonial guilt / E. Dynarowicz [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.academia.edu/2945465/>
15. Head D. The Cambridge Introduction to J. M. Coetzee / D. Head. – Cambridge : Cambridge University Press, 2013. – 115 p.
16. Zimble J. J. M. Coetzee and the Politics of Style / J. Zimble. – N. Y.: Cambridge University Press, 2014. – 232 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

17. Coetzee J. M. *In the Heart of the Country* / J. M. Coetzee. – L. : Vintage, 1999. – 151 p.